

YOSH VA PEDAGOGIK PSIXOLOGIYADA TA'LIM-TARBIYA JARAYONINING NAZARIY ASOSLARI

Ashurova Malika

Annotatsiya: Ushbu tezisda yosh va pedagogik psixologiya nuqtai nazaridan ta'lim-tarbiya jarayonining nazariy asoslari tahlil qilinadi. Unda shaxs rivojlanishining psixologik qonuniyatlari, ta'lim jarayonida o'quvchilarning yosh xususiyatlari, idrok, tafakkur, xotira va motivatsiyaning o'rni yoritiladi. Shuningdek, pedagogik jarayonni samarali tashkil etishda psixologik yondashuvlarning ahamiyati, o'qituvchi va o'quvchi o'rtasidagi o'zaro munosabatlar hamda ta'limning rivojlantiruvchi funksiyasi ilmiy asosda ko'rib chiqiladi. Tadqiqotda zamonaviy pedagogik psixologiyaning asosiy konsepsiyalari va ularning ta'lim sifatini oshirishdagi roli ochib beriladi. Natijada ta'lim-tarbiya jarayonini optimallashtirishga doir nazariy xulosalar ishlab chiqiladi.

Kalit so'zlar yosh psixologiyasi, pedagogik psixologiya, ta'lim-tarbiya jarayoni, shaxs rivojlanishi, kognitiv jarayonlar, motivatsiya, idrok, tafakkur, xotira, pedagogik yondashuv, o'quvchi faoliyati, rivojlantiruvchi ta'lim.

KIRISH

Pedagogik faoliyatning tuzilishi o'qituvchining individual xususiyatlari bilan bevosita bog'liq bo'lib, uning har tomonlama shakllangan pedagogik fazilatlarini orqali namoyon bo'ladi. O'qituvchi faoliyati bir-biri bilan uzviy bog'langan bir nechta tarkibiy qismlardan iborat bo'lib, ular orasida konstruktiv, kommunikativ va tashkiliy komponentlar alohida ajralib turadi.

Konstruktiv komponent o'qituvchi ishining muhim yo'nalishlaridan biri hisoblanadi. U dars jarayonini rejalashtirish, sinfdan tashqari faoliyatni tashkil etish, o'quv dasturlariga mos materiallarni tanlash va ularni metodik jihatdan qayta ishlash kabi jarayonlarni o'z ichiga oladi. Bu jarayonlar dars konspektida mujassam bo'lib, unda o'qituvchi va o'quvchilarning faoliyat tartibi hamda o'zaro ishlash tizimi belgilanadi. Shu orqali butun sinf va alohida o'quvchilarning ta'lim jarayonidagi faoliyati muvofiqlashtiriladi. Shuningdek, bu komponent jamiyat oldida turgan asosiy vazifa — yosh avlodni faol fuqarolik pozitsiyasiga ega shaxs sifatida tarbiyalashni ham o'z ichiga oladi. O'qituvchi o'quvchilarning bilimni chuqurlashtirish uchun murakkab nazariy masalalarni sodda va tushunarli shaklda taqdim etishi, o'quv materialini ularning yosh va psixologik xususiyatlariga mos holda qayta ishlashi lozim. Bilimlarni

Learning and Sustainable Innovation

samarali o'zlashtirish esa faqat o'quvchilar faol ishtirok etgan taqdirdagina amalga oshadi.[1]

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODOLOGIYA

Insonning rivojlanishi ko'p jihatdan uning yashash muhiti, ta'lim-tarbiya jarayoni hamda muntazam mashqlar ta'sirida miya tuzilishining shakllanishi bilan bog'liq. Shu nuqtai nazardan ta'limning rivojlanishdagi o'rni muhim ilmiy muammo sifatida qaraladi. Ya'ni, ta'lim rivojlanishga ta'sir qiladimi yoki aksincha rivojlanish ta'limni belgilaydimi — bu masala pedagogik psixologiyada turli yondashuvlarni yuzaga keltirgan.

Nemis psixologi V. Shtern ta'lim psixik rivojlanish jarayoniga mos ravishda, ya'ni uning ortidan boradi degan g'oyani ilgari surgan. Unga ko'ra, ta'lim mavjud rivojlanish darajasiga moslashishi kerak. Bu qarashga qarama-qarshi ravishda L. S. Vigotskiy ta'lim va tarbiya psixik rivojlanishda yetakchi rol o'ynashini ta'kidlab, ta'lim rivojlanishdan oldinda boradi va uni shakllantiradi degan fikrni ilgari surgan. Shuningdek, J. Piaje konsepsiyasida ham bolaning aqliy rivojlanishi ichki biologik va psixologik qonuniyatlar asosida bosqichma-bosqich kechishi, har bir bosqichning o'ziga xos genetik xususiyatlari mavjudligi qayd etiladi. Unga ko'ra, ta'lim bolaning mavjud rivojlanish darajasiga mos holda amalga oshishi lozim.[2]

Umuman olganda, ushbu yondashuvlar ta'lim va rivojlanish o'rtasidagi murakkab o'zaro bog'liqlikni ochib beradi hamda pedagogik jarayonni ilmiy asosda tashkil etish zarurligini ko'rsatadi. Ta'lim jarayoni aqliy rivojlanishning tabiiy kechishini tubdan o'zgartira olmaydi, ya'ni u insonning biologik yetilish jarayoniga bevosita ta'sir ko'rsatish kuchiga ega emas. Biroq ta'lim aqliy rivojlanish sur'atini ma'lum darajada tezlashtirishi yoki aksincha sekinlashtirishi mumkin. Shu sababli ta'lim rivojlanishning tabiiy qonuniyatlariga mos ravishda tashkil etilishi lozim. Masalan, bola hali mantiqiy tafakkur bosqichiga to'liq yetib kelmagan bo'lsa, uni murakkab mantiqiy xulosalar chiqarishga majburlash samarasiz bo'ladi.

Shu bilan birga, ta'lim va psixik rivojlanish bir-biridan butunlay ajralgan jarayonlar emas. Aksincha, ular o'zaro chambarchas bog'langan yagona tizim sifatida namoyon bo'ladi. Ta'lim jarayonisiz to'liq aqliy rivojlanish yuzaga kelishi mumkin emas. Ta'lim rivojlanish uchun turtki beruvchi omil bo'lib xizmat qiladi va uni yangi bosqichlarga olib chiqadi. Zarur sharoit yaratilganda ta'lim mantiqiy fikrlash, tahlil qilish va xulosa chiqarish kabi aqliy ko'nikmalarni shakllantiradi hamda keyingi rivojlanish uchun mustahkam asos yaratadi.[3]

Shu bilan birga, ta'lim rivojlanishga ta'sir ko'rsatarkan, u mavjud rivojlanish darajasiga tayanadi. Ya'ni o'quvchining psixologik va aqliy imkoniyatlari hisobga

olinadi, rivojlanishning ichki qonuniyatlari inkor etilmaydi. Ta'limning imkoniyatlari keng bo'lsa-da, u cheksiz emas, u ham rivojlanishning tabiiy chegaralari bilan bog'liqdir.

Mashhur rus psixologi L. S. Vigotskiy ta'lim va psixik rivojlanish masalasiga ijtimoiy-tarixiy yondashuv asosida qaraydi. Uning fikricha, bilimlarni o'zlashtirish jarayoni insonning jamiyat tomonidan yaratilgan madaniyatga faol qo'shilishidir. U psixik funksiyalar rivojlanishining madaniy-tarixiy nazariyasini ishlab chiqib, psixik jarayonlar dastlab tashqi faoliyat shaklida namoyon bo'lishi, keyinchalik esa ichki psixik jarayonlarga aylanishini ta'kidlaydi. Bu jarayon madaniy belgilar vositasida amalga oshadi. E. Torndayk va J. Piaje kabi olimlar ta'lim va rivojlanishni deyarli bir xil jarayon sifatida talqin qilgan bo'lsalar-da, Vigotskiy bu qarashga qarshi chiqib, bola rivojlanishini maktab ta'limidan ajratib bo'lmasligini alohida ta'kidlaydi. Uning fikricha, ta'lim rivojlanishdan ajralgan holda emas, balki uni belgilovchi muhim omil sifatida qaralishi lozim. Shu bois u ta'lim va taraqqiyotning mustaqil jarayon ekanligini inkor etadi.[4]

P. P. Blonskiy ham ta'limning bola rivojlanishidagi rolini alohida urg'ulaydi. Unga ko'ra, o'quvchilarning aqliy taraqqiyoti bevosita maktab dasturi mazmuni va o'qitish sifati bilan bog'liq bo'lib, ta'limning mazmuni qanchalik boy va ilmiy asoslangan bo'lsa, rivojlanish darajasi ham shunchalik yuqori bo'ladi.

Shaxsning ijtimoiy roli uning muayyan qadriyatlar va maqsadlarga yo'naltirilgan faoliyatini belgilaydi. Status, rol va qadriyat yo'nalishlari shaxs tuzilishining asosiy komponentlarini tashkil etadi. Bu elementlar shaxsning xulq-atvori va motivatsiyasini shakllantiradi hamda uning ijtimoiy faoliyatini belgilab beradi.[5]

Shaxsning asosiy sifatleri uning hayotiy faoliyati jarayonida shakllanadi. Hayot yo'li va ijtimoiy tajriba shaxs rivojlanishining muhim omili hisoblanadi. Individ, shaxs va subyekt rivojlanishini o'rganishda bir qator omillar — ijtimoiy, iqtisodiy, siyosiy, pedagogik va madaniy sharoitlar muhim ahamiyatga ega.

Shaxs rivojlanishi jarayonida ichki qonuniyatlar, mexanizmlar va bosqichlar ham muhim o'rin tutadi. Rivojlanish jarayonida shaxsning tashqi muhitga munosabati, uning faoliyati va o'zgaruvchanligi doimiy ravishda takomillashib boradi. Faoliyat jarayonida inson ijtimoiy tajribani o'zlashtiradi, bilim, ko'nikma va malakalarni egallaydi hamda o'z ongini rivojlantiradi.

Shaxs tuzilmasi murakkab bo'lib, u to'rt asosiy funksional tizimdan iborat: boshqaruv tizimi, rag'batlantirish tizimi, barqarorlashtirish tizimi va aniqlash (indikatsiya) tizimi. Bu tizimlar o'zaro uzviy bog'liq bo'lib, shaxsning ijtimoiy faoliyatini tartibga soladi. Shaxsning shakllanishida sezgi va idrok tizimi ham muhim rol o'ynaydi. Insonning

analizator tizimi biologik va ijtimoiy omillar ta'sirida rivojlanib boradi. Filogenetik va ontogenetik jarayonlar o'zaro uyg'unlashib, murakkab sensor-perseptiv tizimni shakllantiradi. Bu tizim nutq, eshitish, ko'rish va harakat kabi komponentlarni o'z ichiga oladi.[6]

XULOSA

Yosh va pedagogik psixologiya nuqtai nazaridan ta'lim-tarbiya jarayoni shaxsning aqliy, axloqiy va ijtimoiy rivojlanishida hal qiluvchi ahamiyatga ega. Ta'lim va rivojlanish o'zaro uzviy bog'liq jarayonlar bo'lib, ular bir-biridan ajralgan holda emas, balki yagona tizim sifatida namoyon bo'ladi. Ta'lim rivojlanishni bevosita belgilamasa-da, uning sur'atini tezlashtiradi va sifat jihatdan yangi bosqichga olib chiqadi. Pedagogik faoliyatning konstruktiv, kommunikativ va tashkiliy komponentlari o'qituvchining kasbiy mahoratini belgilaydi hamda ta'lim jarayonining samaradorligini ta'minlaydi. Ayniqsa, konstruktiv faoliyat darsni rejalashtirish, o'quv materialini moslashtirish va o'quvchilarning yosh xususiyatlarini hisobga olishda muhim o'rin tutadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Vigotskiy, L. S. (1978). *Mind in Society: The Development of Higher Psychological Processes*. Harvard University Press.
2. Blonskiy, P. P. (1961). *Pedagogik psixologiya asoslari*. Moskva: Pedagogika.
3. Torndayk, E. L. (1913). *Educational Psychology*. New York: Teachers College Press.
4. Stern, W. (1923). *Psychology of Early Childhood*. London: Allen & Unwin.
5. Davletshin, M. G. (2002). *Yosh va pedagogik psixologiya*. Toshkent: O'qituvchi.
6. Karimova, V. M. (2010). *Pedagogik psixologiya*. Toshkent: Noshir.